

"Jeżeli mogę wytworzyć model mechanizmu to rozumiem,
Jeżeli nie mogę - nie rozumiem."
lord Kelvin

2 Podstawy fizyczne budowy i działania maszyn elektrycznych

Maszyna elektryczna jest urządzeniem do elektromechanicznego przetwarzania energii z udziałem strumienia ładunku elektrycznego (prądu elektrycznego) i strumienia masy – „ruchu elektrycznego” i ruchu mechanicznego.

Proces przemiany energii może zachodzić w dwóch kierunkach: maszyna elektryczna może pracować jako prądnica (*generator*) lub jako *silnik*.

Transformator jest urządzeniem do elektromagnetycznego przetwarzania energii elektrycznej o jednym napięciu na energię o innym napięciu, bez udziału energii mechanicznej (ruchu mechanicznego).

Proces przemiany energii w transformatorze może zachodzić w dwóch kierunkach.

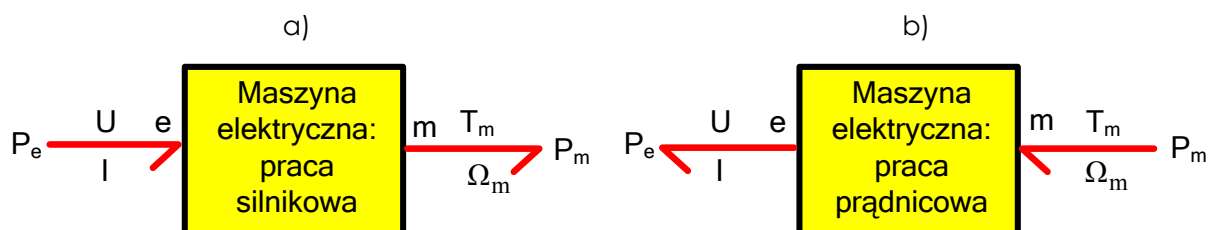
Podstawą działania i budowy maszyn elektrycznych i transformatorów są dwa odkrycia: efektu magnetycznego prądu (Hans Oersted odkrył 21 kwietnia 1820 r.) i zjawiska indukcji elektromagnetycznej (Michał Faraday odkrył 29 sierpnia 1831 r.).

2.1 Definicja maszyny elektrycznej

Maszyna elektryczna jest przetwornikiem do elektromechanicznego przetwarzania (konwersji) energii z udziałem strumienia ładunku elektrycznego (prądu elektrycznego) – „ruchu elektrycznego” i strumienia masy – ruchu mechanicznego.

Proces przemiany energii w maszynach elektrycznych może zachodzić w dwóch kierunkach:

- przetwarzania energii elektrycznej (EE) na mechaniczną w **silnikach** (motorach, rys. 2.1a);
- przetwarzania energii mechanicznej (EM) na elektryczną w **prądnicach** (generatorach, rys. 2.1b).

Rys. 2.1 Ogólna struktura maszyny elektrycznej i kierunki procesu przetwarzania energii:

a) praca silnikowa, b) praca prądnicowa.

Wrota „e” oraz „m” – miejsca przepływu energii/mocy odpowiednio elektrycznej i mechanicznej;
Wielkości wrotowe/zaciskowe: P_e – moc elektryczna; P_m – moc mechaniczna; U – napięcie, I – prąd, T_m – moment obrotowy, Ω_m – prędkość kąтова.

Przyjęta konwencja strzałkowania w ujęciu grafów wiązań¹ oznacza: moc doptywająca do maszyny jest mocą dodatnią, a moc odpływająca – mocą ujemną.

¹ Grafy wiązań - metoda graficzna opisu/modelowania systemów przetwarzania energii opracowana przez H. Paintera [2, 18, 39]. Podstawy metody opisano w załączniku do

2.2 Zjawiska fizyczne wykorzystane do budowy maszyn elektrycznych

2.2.1 Podstawy działania

Podstawą działania maszyn elektrycznych – procesu elektromechanicznego przetwarzania energii, najogólniej rzecz ujmując, są zjawiska związane z wzajemnym oddziaływaniem ładunków elektrycznych.

2.2.2 Pole elektromagnetyczne i jego wielkości charakterystyczne

Wzajemne oddziaływanie ładunków elektrycznych opisujemy wprowadzając pojęcie pola elektromagnetycznego. Przez pole elektromagnetyczne rozumiemy przestrzeń, w której na ładunek q działa siła Lorentza [**Błąd! Nie można odnaleźć źródła odwołania.**]:

$$\mathbf{F} = q \cdot (\mathbf{E} + \mathbf{v} \times \mathbf{B}) \quad (2.1)$$

gdzie:

- $\mathbf{E}$, $\mathbf{B}$ natężenie pola elektrycznego i indukcja pola magnetycznego, wielkości wektorowe zależne od miejsca i czasu obserwacji,
- $\mathbf{v}$ prędkość ładunku.

Należy zauważyć, że siła Lorentza (rów. (2.1)) jest pomostem między polem elektromagnetycznym a mechaniką. Mechanika wiąże się z ruchem masy w postaci ciała stałego, płynu lub gazu. Możemy zatem powiedzieć, że pomost ten ma charakter „elektro-magneto-mechaniczny”. Dziedziną, która to opisuje nazywamy **elektromechaniką**.

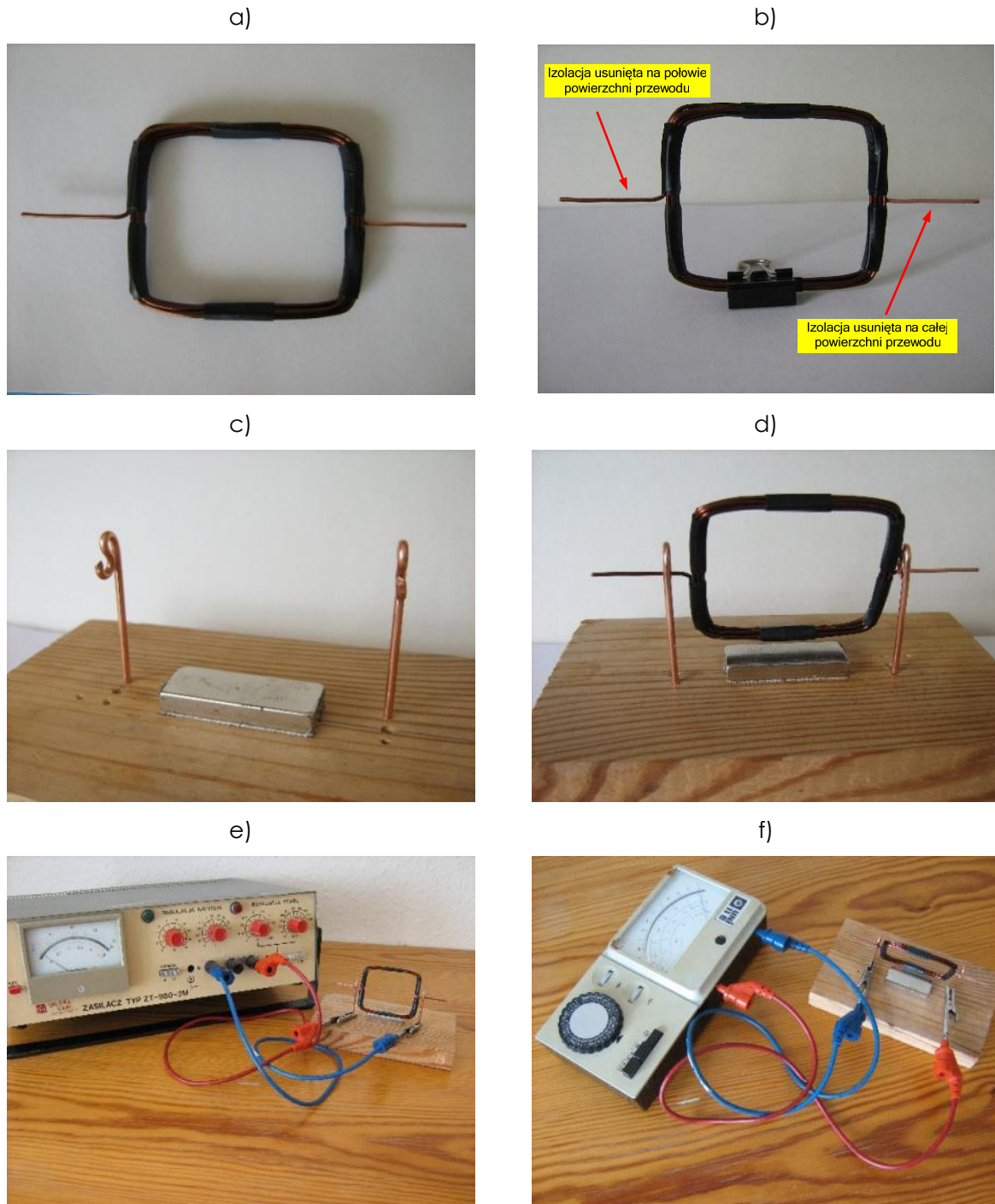
Zatem rodzą się następujące pytania:

- co można z tego zbudować?
- jak to zbudować?

Odpowiedzi na te pytania zilustrujemy posługując się prymitywnym modelem maszyny elektrycznej prądu stałego.

2.2.3 Prymitywna maszyna elektryczna a maszyny współczesne

Rozważymy dwa warianty prymitywnej maszyny elektrycznej o ruchu obrotowym, w których zastosujemy cykliczne przełączanie uzwojenia – **komutację prądu zasilania** maszyny. Pierwszy wariant prymitywnej maszyny elektrycznej przedstawiamy na rys. 2.2.

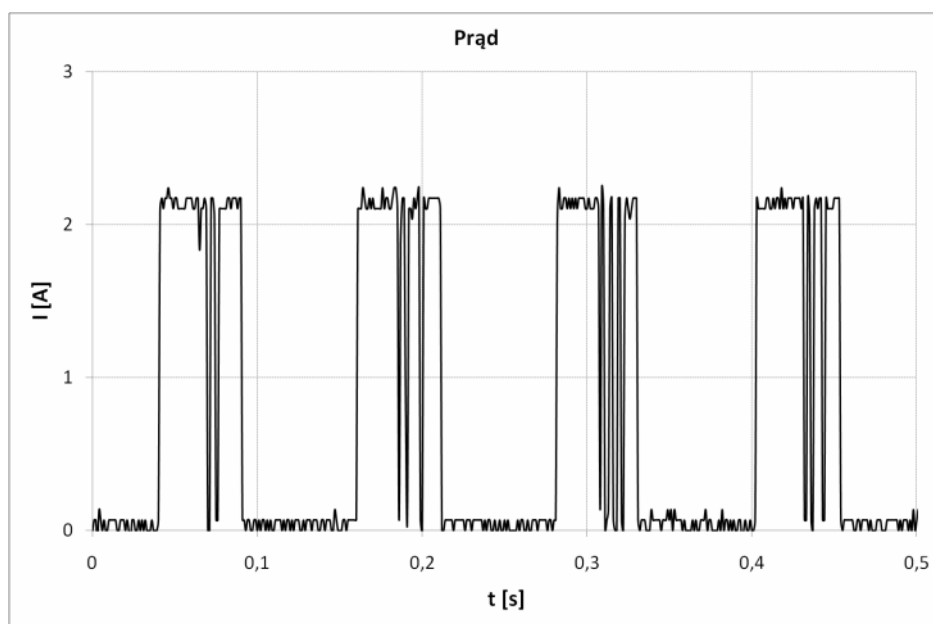

Rys. 2.2 Prymitywny model maszyny elektrycznej prądu stałego:
a) uzwojenie, **b)** miejsca usunięcia izolacji na końcach przewodów cewki, **e)** podstawa, podpory – zaciski cewki i magnes trwały, **d)** maszyna złożona, **e)** praca silnikowa **f)** praca prądnicowa

Maszyna (rys. 2.2) składa się z cewki (uzwojenia), magnesu trwałego i dwóch podpór oraz podstawy. Cewkę wykonujemy z izolowanego przewodu miedzianego, nadając jej kształt ramki. Na podstawie mocujemy magnes trwały, a cewkę ustawiamy na podporach wykonanych z przewodu miedzianego z usuniętą izolacją.

Badanie pracy silnikowej maszyny

Opis przygotowania cewki do komutowania przepływu prądu pokazano na rys. 2.2b. Usunięcie izolacji na połowie powierzchni jednej końcówki cewki spowoduje przepływ prądu przez cewkę tylko w czasie połowy jej pełnego obrotu – efektem jest działanie siły Lorentza w tym samym kierunku. Prąd w cewce będzie miał przebieg o charakterze impulsowym – ilustruje to pomierzony przebiegu prądu w cewce (rys. 2.3).

Rys. 2.3 Pomierzony przebieg prądu cewki maszyny prymitywnej (rys. 2. 9)

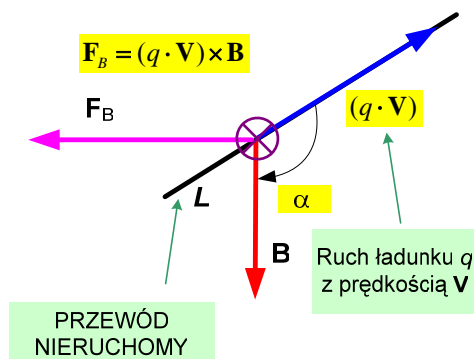
Zasilacz wymusi w cewce przepływ prąd o natężeniu I . Jest on miarą ładunków poruszających się wzdłuż boków cewki z prędkością $\mathbf{v}$, czyli wielkości $q\mathbf{v}$ w rów. (2.1). Efektem przepływu prądu jest siła Lorentza $\mathbf{F}$, która działa na płynący ładunek w cewce prostopadle do płaszczyzny leżącej na wektorze prędkości ładunku $\mathbf{v}$ i wektorze indukcji $\mathbf{B}$ – zgodnie z regułą iloczynu wektorowego $q(\mathbf{v}\times\mathbf{B})$ (rys. 2.4). Na rys. 2.4, odpowiednio przekształcając rów. (2.1), podano zależności na siłę Lorentza².

Siła Lorentza działa na oba boki cewki – powstaje zatem moment obrotowy o naturze elektromagnetycznej, który wymusi ruch obrotowy cewki (ilustruje to plik video: model.mps.1.avi – adres podany w **Błąd! Nie można odnaleźć źródła odwołania.** do e-skryptu)³. Ze względu na nierównomierny rozkład indukcji pola magnesu trwałego w obszarze cewki wartości siły Lorentza nie są jednakowe.

² Pytanie: co wykonują pracę: siła Lorentza, czy płynący ładunek?

³ Analogiczne filmy dostępne są w Internecie na stronie <http://www.youtube.com/>. Wystarczy wpisać do wyszukiwarki „electric motor”.

GENEROWANIE SIŁY LORENTZA:
 efekt ruchu elektrycznego w polu magnetycznym

Założenie: rozkład indukcji jednorodny wzdłuż prostego przewodu oraz kąt $\alpha = 90^\circ$

$$\mathbf{F} = q (\mathbf{v} \times \mathbf{B}) \quad \rightarrow \quad F = q \cdot v \cdot B$$

$$v = \frac{L}{t} \quad \rightarrow \quad F_B = \left(Q \cdot \frac{L}{t} \right) \cdot B$$

$$I = \frac{q}{t} \quad \rightarrow \quad \boxed{F = (I \cdot L) \cdot B}$$

Rys. 2.4 Wyznaczenie wektora siły Lorentza F działającej na ładunek q poruszający się z prędkością v wzdłuż przewodu o długości L umieszczonej w polu o indukcji B

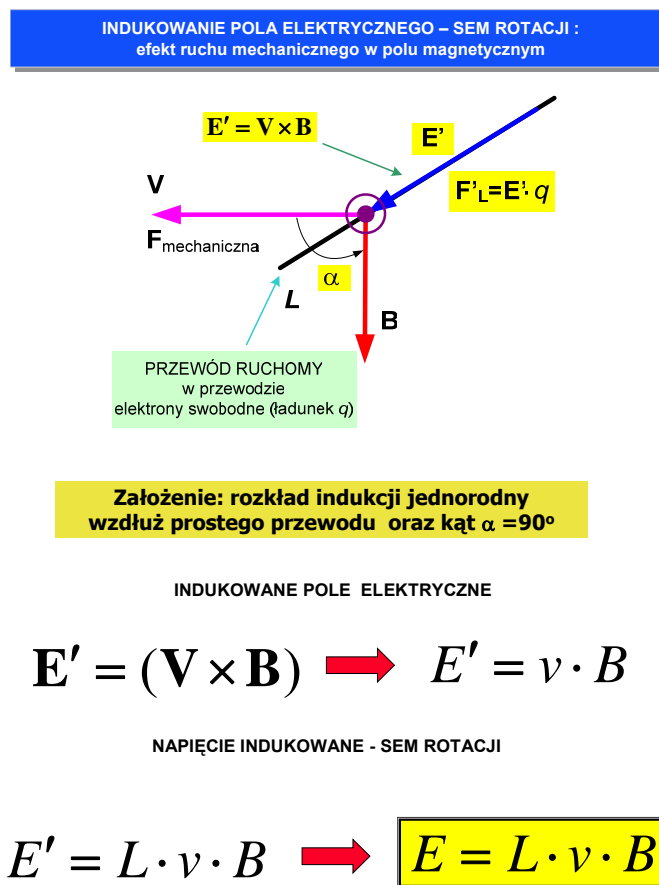
Uwaga:

- cewka wymaga ręcznego popchnięcia – ważny jest kierunek wirowania cewki!;
- aby siła Lorentza działała na boki cewki w tym samym kierunku konieczne jest odpowiednie sterowanie - komutowanie kierunkiem przepływu prądu przez cewkę, czyli cykliczne przetaczanie zacisków cewki względem zacisków źródła prądu. Jest to warunek wymuszenia jednokierunkowego ruchu obrotowego;
- w przypadku jednokierunkowego przepływu prądu przez cewkę – braku komutacji – średnia wartość moment jest równa zero: maszyna nie wytwarza użytecznej mocy mechanicznej.

Badanie pracy prądnicowej maszyny

Po podłączeniu woltomierza do szczotek i wymuszeniu ruchu obrotowego cewki (ręczne popchnięcie cewki) zaobserwujemy wychylenie wskazówki miernika. Wychylenie jest efektem przepływu prądu w obwodzie cewka-miernik, który wymusi SEM indukowaną w cewce polem magnesu. (ilustruje to plik video: [model_mps_2.avi](#))

– adres podany w załączniku do e-skryptu). Na rys. 2.5, odpowiednio przekształcając równ. (2.4), podano zależności na indukowaną SEM. Ze względu na to, że jej źródłem jest ruch mechaniczny – ruch obrotowy – nazywamy ją także **SEM rotacji**⁴.

Rys. 2.5 Wyznaczenie wektora pola elektrycznego E' oraz indukowanej SEM rotacji E dla przypadku przewodu o długości L poruszającego się prędkością v w polu o indukcji B

Wnioski:

- ruch ładunku (ruch elektryczny) w polu magnetycznym wymusza ruch mechaniczny (wirowanie cewki) – maszyna pracuje jako silnik;
- ruch mechaniczny cewki (wirowanie cewki) w polu magnetycznym indukuje pole elektryczne - napięcie na zaciskach cewki (SEM rotacji), które może wymusić przepływ prądu - maszyna pracuje jako prądnica;
- maszyna elektryczna jest maszyną odwracalną.

Podstawową wadą maszyny (rys. 2.2) jest wykorzystanie jej uzwojenia – zużytej miedzi do jej budowy – tylko w ciągu połowy obrotu (połowy jednego cyklu pracy).

⁴ Powstaje pytanie: gdzie jest źródło mocy/energii w obwodzie elektrycznym?

Materiały do nauczania:

- [1] Massachusetts Institute of Technology. Dept. of Electrical Engineering and Computer Science. <http://www.eecs.mit.edu/>
- [2] 6.061 / 6.690 Introduction to Electric Power Systems (Undergraduate Courses/ Graduate Courses) <http://ocw.mit.edu/OcwWeb/Electrical-Engineering-and-Computer-Science/6-061Spring-2007/CourseHome/index.htm>
- [3] 6.685 Electric Machines (Graduate Courses)
<http://ocw.mit.edu/OcwWeb/Electrical-Engineering-and-Computer-Science/6-685Fall-2005/CourseHome/index.htm>
- [4] Massachusetts Institute of Technology. Dept. of Physics.
<http://web.mit.edu/physics/>
- [5] 8.02 Electricity and Magnetism (freshman physics class in electromagnetism, complete set of videotaped lectures)
<http://ocw.mit.edu/OcwWeb/Physics/8-02Electricity-and-MagnetismSpring2002/CourseHome/index.htm>
- [6] Ronkowski M.: MASZYNY ELEKTRYCZNE (Kier. Energetyka). Materiały pomocnicze.
<http://www.ely.pg.gda.pl/e-mechatronika/index.php?strona=dydaktyka>